

Н. А. Василюгааспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики
Національної академії державного управління
при Президентіві України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДТРИМКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід державної підтримки домогосподарств у контексті забезпечення їх належного фінансового становища; визначено особливості вироблення та реалізації різними державами світу соціальної політики в цьому напрямі; окреслено шляхи застосування інструментів державної політики щодо спрямування заощаджень домогосподарств для економічного розвитку держави.

Ключові слова: домогосподарства, інвестиції, економіка, бюджет, споживання, заощадження.

Постановка проблеми. Важливим чинником розвитку економіки держав і регіонів світу є продумана державна соціально-економічна політика, спрямована щодо своїх громадян на забезпечення соціально-економічних прав і гарантій кожному, незалежно від місця проживання. Першочерговим завданням держави є соціальна підтримка домогосподарств, захист його від бідності. Розвинені держави накопичили значний багаторічний досвід реалізації такої соціальної підтримки, а також впровадження дієвих механізмів щодо зростання фінансових ресурсів домогосподарств і спрямування їх заощаджень на розвиток економіки. Враховуючи складний фінансовий стан домогосподарств України, низький рівень їх заощаджень і незадовільні показники внутрішніх інвестицій із боку домогосподарств на рівні держави, актуальним є дослідження досвіду розвинених держав світу щодо державної підтримки домогосподарств та їх залучення до економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання розвитку домогосподарств досліджують такі науковці, як Т. Кізима [1], О. Коваль [2], І. Колосовська [3], Г. Коцюрубенко [4], Є. Носова [8], А. Прокопенко [9], Л. Прокопенко [10], М. Тарасюк [11], Л. Франченко [12], проте залишається недостатньо висвітленим питання досвіду розвинених держав щодо розроблення і впровадження дієвої політики підтримки домогосподарств.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження зарубіжного досвіду підтримки домогосподарств у контексті забезпечення їх належного фінансового становища та застосування

інструментів державної політики щодо спрямування заощаджень домогосподарств для економічного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Згідно з рекомендаціями комісії ООН домашнє господарство складається з однієї або кількох осіб, резидентів, що мають спільні економічні інтереси, функції, поведінку і джерела фінансування [7, с. 62]. Нині більшість держав дотримується саме цього визначення ООН, але в окремих країнах використовуються й інші визначення, причому в одних країнах переважає спільне харчування, а в інших – спільне проживання. Зокрема, у деяких країнах (США, Швеція, Швейцарія) домогосподарством вважається особа або група осіб, що займають окреме житлове приміщення. Втім, більшість провідних зарубіжних та вітчизняних економістів і соціологів, які займаються дослідженням особливостей ведення домашніх господарств, дотримуються точки зору про їх провідну роль у відтворенні людського чинника виробництва: сукупність відносин, що виникають із приводу витрат на формування потенціалу та трудової активності людини в рамках сім'ї, утворюючи первинну ланку процесу відтворення робочої сили [5].

Однією з важливих проблем, що постали перед державою в умовах трансформаційних перетворень, є необхідність перегляду та зміни підходів щодо взаємодії держави і громадян. Саме відносини людини і суспільства визначають ступінь розвитку держави, рівень її демократизації та добробуту, оскільки розвиток людини як економічного суб'єкта зумовлюється еволюцією всієї економічної та фінансової те-

орії, а розвиток цивілізації є розвитком людини та її потреб. Домогосподарство – унікальне соціально-економічне утворення, основа життєдіяльності будь-якого суспільства. У ньому концентруються всі аспекти людського життя: біологічні, соціальні, економічні; а основою завжди була, є та залишається сім'я – заснова не на шлюбі і кровному зв'язку об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю.

Державна політика у цьому напрямі має значний вплив на сферу фінансового забезпечення домогосподарств, формує передумови та виступає основою для можливостей функціонування та здійснення ефективного управління домогосподарствами власними фінансовими ресурсами. Адже з-поміж усіх проблемних аспектів розвитку домогосподарств більшості держав світу, в першу чергу, акцентується на таких сферах соціальної політики, як зайнятість, зокрема боротьба з бідністю, та зростання рівня доходів.

Поглиблення розривів у функціональному розподілі доходів найбільше зачепило розвинуті країни і зрештою призвело до глобальної фінансово-економічної кризи в 2008 р. Аналіз функціонального розподілу доходів, починаючи з 1980 р., свідчить про зростання частки віддачі від вкладеного капіталу, порівняно з часткою трудових доходів, яка знижувалася. Водночас ця тенденція притаманна й нерозвиненим країнам. У розвинутих країнах частка заробітної плати зменшувалась ще до настання кризи 2008 р. Так, за період з 1980 по 2007 рр. частка трудових доходів в Австралії, Бельгії, Нідерландах, Норвегії, Сполученому Королівстві, Сполучених Штатах, Фінляндії, Франції і Швеції знизилась на 5 процентних пунктів і більше, а в Австрії, Німеччині, Ірландії, Новій Зеландії і Португалії – на 10 пунктів і більше. Причому в багатьох країнах, включаючи Німеччину, Італію, США і Францію, значна частина зниження частки заробітної плати припадала на період 1980–1995 рр. У деяких країнах (у першу чергу, в Німеччині) ця тенденція зберігалась і після 2000 р. [15]. Це, насамперед, було пов'язано з відходом від повоєнної політики, одним із принципів якої було те, що темпи зростання заробітної плати мають збігатись із темпами зростання продуктивності праці. Нова політика країн із розвинутою економікою була спрямована на обмеження заробітної плати і реалізації заходів із підвищення конкурентоспроможності.

Зростання продуктивності праці і тиск на заробітну плату автоматично реорганізували розподіл доходів на користь капіталу.

Варто зазначити, що проблема концентрації багатства упродовж найближчих десятиріч поглибиться. Причина полягає в тому, що нині рівень прибутковості капіталу є вищим, ніж рівень економічного зростання. В умовах, коли економічне зростання незначне, доходи на капітал генерують більший рівень багатства, аніж доходи від праці. Це призводить до концентрації капіталу та зростання ролі спадкового капіталу в економіці, формування так званого спадкового капіталізму [14].

Нерівність спричиняє низку комплексних проблем: обмеженість доступу до освіти, «коло бідності», хвороби, соціальна напруженість та політична нестабільність, що викликані відсутністю вибору та можливостей у незахищеної частини суспільства. Нерівність звужує потенціал участі в соціальному житті суспільства та призводить до соціального виключення окремих людей, сімей та громад. Саме тому проблеми бідності й нерівності в європейських дослідженнях розглядаються у взаємозв'язку з проблемою соціального виключення та вважаються серйозними викликами соціальної безпеці в Європі.

Одним із важливих практичних завдань Європейського Союзу є побудова моделей багаторівневого державного управління, що забезпечувало б кращий соціальний захист груп населення з мінімальними статками та зменшення явищ бідності та соціальної ізоляції [9, с. 153].

Нині у країнах Європейського Союзу утворилося чотири моделі соціальної політики: скандинавська (соціал-демократична), англосаксонська (неоліберальна), континентальна (корпоративна) і південно-європейська (заснована на традиціях із великим значенням сім'ї).

Скандинавська модель поширена у Швеції, Фінляндії, Данії та Норвегії. Характерною рисою цієї моделі є надання державою широкого кола гарантій, пільг та соціальної підтримки всім громадянам у межах державного соціального забезпечення з високим рівнем дотацій сімейних бюджетів. Ця система фінансується шляхом високих податкових ставок на підприємницький дохід і прибутковий податок (вилучається до 65% доходів високоприбуткових груп населення). Це дає державі акумулювати великі обсяги ресурсів і перерозподіляти значні обсяги доходів. У Швеції соціальні витрати становлять май-

же 50% державних витрат. Соціальна політика націлена на недопущення бідності й забезпечення всім зайнятим громадянам пристойного рівня життя.

Англосаксонська модель, прийнята у Великій Британії та Ірландії, заснована на принципі надання гарантованого мінімального доходу, що забезпечує задоволення базових потреб. Фінансування соціальної системи розподілене між державою, роботодавцями та працівником (особисте соціальне страхування). Із державного бюджету фінансується соціальна підтримка сімей.

Континентальна модель, головні принципи якої заклад ще Отто фон Бісмарк, поширена в Німеччині, Австрії, Франції, країнах Бенілюксу. Центральне місце в ній посідає обов'язкове соціальне страхування, тісно прив'язане до зайнятості та сімейного стану. Фінансування відбувається, насамперед, у формі внесків працівників і роботодавців у страхові фонди, тобто держава не бере на себе основний тягар соціальної відповідальності.

Південно-європейська модель поширена в Іспанії, Португалії, Італії та Греції. Традиційно для неї був характерний низький рівень соціального забезпечення, а соціальний захист переважно належав до сфери турботи родичів, сім'ї та церкви за обмеженої участі держави. Ця модель стала вдосконалюватись лише протягом останніх десятиріч [10, с. 214–215].

На початку фінансової та економічної кризи Європейський Союз запропонував стратегію активного включення, побудовану на трьох принципах: підтримки доходів (право індивідів на адекватну ресурсну та соціальну підтримку в межах послідовних зусиль боротьби з соціальним виключенням), інклюзивних ринків праці (допомога для тих, хто може працювати, у вході, поверненні та перебуванні у стані зайнятості), доступу до якісних послуг (соціальна підтримка тих, хто її потребує, для сприяння соціальному включенню) [9, с. 176].

Отже, соціальна політика розвинених держав виконує регулюючу і стимулюючу роль у забезпеченні розвитку економіки й створенні умов для ефективного функціонування системи соціального захисту і є способом посилити економічну активність домашніх господарств.

У здійсненні політики соціального захисту деяких європейських країн із соціально-орієнтованою економікою також можна виділити різні підходи. Так, у німецькій системі соціального

захисту центральне місце займає соціальне страхування. Згідно з принципом самоуправління, установи соціального страхування наділені правовою, фінансовою й організаційною незалежністю від інститутів державного управління. Проте держава створює правову основу, здійснює правовий нагляд і перевірку діяльності органів соціального захисту. Установи, що здійснюють страхування, діють розрізнено: незалежно одна від одної діють організації з пенсійного забезпечення, медичні страхові організації тощо. Крім соціального страхування, передбачені механізми соціальної допомоги, яка надається в разі, якщо всі види страхових соціальних виплат вичерпано.

Для системи соціального захисту у Франції характерна доволі складна організаційна структура та висока частка видатків на соціальні програми, яка перевищує середній рівень у Європейському Союзі. Характерними рисами французької системи соціального захисту є: розгалужена система професійно-галузевих схем соціального страхування; розвинена система сімейних виплат, що стала результатом тривалої еволюції; вагома роль додаткових систем соціального захисту, особливо у галузі пенсійного й медичного страхування. Розподільний принцип фінансування є основою функціонування не лише державних схем соціального страхування, а й обов'язкових додаткових професійних систем страхування [3, с. 154].

Специфіка системи соціального захисту у Великобританії пов'язана із відсутністю спеціальних, організаційно оформлених інститутів, що займаються страхуванням конкретних видів соціальних ризиків (страхування по старості, по хворобі, від безробіття, від нещасних випадків на виробництві тощо), оскільки всі програми соціального захисту об'єднані в межах єдиної системи соціального захисту. Значною є роль державних установ у забезпеченні соціальними послугами та виплатами, а також їх тісний зв'язок із приватними страховими програмами. Британська система не передбачає існування цільових страхових внесків, призначених для утримання конкретних страхових програм (пенсійного, медичного страхування, пенсій за інвалідністю тощо).

Основним принципом системи соціального захисту у Швеції є її універсальність, тобто охоплення всіх прошарків населення. Наступним за важливістю принципом, характерним для багатьох європейських «соціальних» економік, є

принцип соціальної солідарності, який полягає у тому, що всі громадяни рівним чином і незалежно від соціального статусу беруть участь у фінансуванні системи соціального захисту, складаючи відповідний своїм прибуткам внесок. Необхідним елементом у такій системі є держава, яка бере на себе функції перерозподілу соціальних благ від забезпечених до найбільш уразливих категорій населення.

Рівень оподаткування у Швеції є одним із найвищих у світі, але така дорога система соціального захисту майже повністю компенсується високим ступенем соціальної захищеності населення, відсутністю суттєвої диференціації між багатством і бідністю і, відповідно, високою політичною й соціальною стабільністю [3, с. 155].

У Польщі діє система адресної грошової допомоги, визначення кола осіб, які претендують на грошові допомоги, призначення і виплата цих допомог є монополією державних органів. Підготовка відповідного законодавства і розроблення довготермінових програм у соціальній сфері здійснюється органами державного управління, хоча до цього залучаються і неурядові інституції [2].

Водночас пріоритетом державної політики розвинених держав в області фінансів домогосподарств є стимулювання інвестиційної спрямованості витрачання одержуваних доходів, тобто їх трансформація в організовані форми заощаджень. Від рівня реальних доходів домогосподарств залежить схильність до заощаджень. Низькодохідні групи населення взагалі не мають можливостей для заощаджень. Домашні господарства приймають рішення про пропорції споживання і заощадження як на основі поточних сукупних доходів у натуральній і грошовій формах, так і на основі очікуваних майбутніх надходжень, що пов'язано з наявністю диспропорцій в отриманні доходів у різні періоди функціонування домогосподарств. Варто зазначити відмінність у структурі сукупних витрат сільського і міського населення зберігається в усіх країнах. Оскільки вони мають різні економічні умови, устрої та стиль життя, хоча традиційно сума витрат міських жителів є більшою. Експерти схиляються до думки, що умови життя на селі є гіршими в усьому світі, порівняно з міськими.

Розміри потенційних заощаджень домогосподарств, що знаходяться в розпорядженні населення в організованому і неорганізованому вигляді, за розмірами порівнюються з держав-

ними і корпоративними інвестиціями в реальний сектор, а за деякими оцінками – з обсягами валового внутрішнього продукту. Так, в Японії накопичення населення складають близько 245% валового внутрішнього продукту, в США – 300%, у Франції – 135% [11, с. 12].

Дуже важливим є раціональний рівень заощаджень, як на рівні конкретного домогосподарства, так і національної економіки. Якщо норма заощаджень буде заниженою, це може стати причиною надмірного споживання, що не зможе тривати довго і стане причиною обманного процвітання. Наприклад, у США перевищується кредитоспроможність, водночас відсутні джерела капіталів, тому на цьому фоні утворюється кредитна експансія. Якщо ж показник заощадження завищений (як у Китаї), це призводить до недостатнього споживання, тобто не відбувається підтримка виробництва, що також є негативним для держави. Заощадження позитивно впливають на економіку лише, коли вони активні, тобто трансформуються в різноманітні форми інвестицій.

Заощадження домогосподарств розвинених держав є одним із найстабільніших джерел інвестицій в економіку. Однак заощадження населення потребують розвинутого фінансового механізму трансформації в інвестиції. Для того щоб мати вагомий вплив на розвиток економіки, такі заощадження мають становити значну частку валового внутрішнього прибутку (не менше, ніж 12–14% ВВП). Прикладом цього можуть бути країни, які у 60–80-х роках ХХ ст. досягли вражаючих темпів зростання: Японія – з рівнем заощаджень 20%; ФРН – 11%; Франція – 12% [13].

Водночас зростання заощаджень, зокрема в країнах із перехідною економікою, окрім економічного, має також вагоме соціальне і політичне значення, оскільки сприяє підвищенню життєвого рівня населення та його соціальної захищеності, зміцненню середнього класу й посиленню його фінансової незалежності. Насамперед, відзначимо, що населення розвинених країн давно усвідомило необхідність та важливість здійснення заощаджень із метою забезпечення себе від економічних негараздів у майбутньому. Ефективне формування заощаджень стало невід'ємною частиною фінансової культури більшості народів світу [1, с. 172].

Варто зауважити, що чималу роль у розвитку механізму колективного інвестування у розвинених країнах світу відіграє держава, яка усвідомлює, що цей спосіб трансформації заощаджень

в інвестиції створює надійне джерело залучення ресурсів для фондового ринку. Так, за останнє десятиліття кількість приватних інвесторів у Західній Європі збільшилася майже в 5 разів. Безумовно, жителі країн із високим рівнем життя і позитивною динамікою доходів мають більший запас заощаджень і кращі можливості для нагромадження коштів. Заощаджені кошти населення країн світу здебільшого використовують в інвестиційній діяльності. Так, фінансовий стан населення безпосередньо впливає на вибір інструментів інвестування. У менш розвинених державах це більш консервативні інструменти – банківські депозити (63%), які в «багатих» країнах становлять лише 28%. У більш розвинених державах 37% населення інвестує свої кошти в цінні папери, а також страхові і пенсійні програми (накопичувальне страхування життя). В країнах із середнім рівнем доходів домінують банківські депозити (41%) та цінні папери – 34% [13]. Натомість, у США та Швейцарії лівова частка активів населення вкладена в пенсійні фонди, а на другому місці перебувають інвестиційні фонди. У Німеччині найбільшим попитом користуються страхові продукти (страхування життя) та вкладення у валюту і депозити. Характерним для Франції є те, що до пайових інвестиційних і пенсійних фондів у населення взагалі немає інтересу, а його фінансові активи формуються шляхом купівлі валюти і здійснення депозитів (28,5%), страхування життя (33,4%) та купівлі акції (21,5%). Специфіка Японії та Кореї полягає в тому, що, крім валюти і депозитів, переважають страхові продукти, водночас пенсійні фонди користуються майже таким самим попитом, як і інвестиційні (в Японії – 2,1 і 2,1%; в Кореї – 12,1 і 12,09%, відповідно) [13].

Деякі з названих закономірностей пояснюються законодавчими ініціативами: наприклад, у Франції страхування життя заохочується податковими пільгами, а в США існують податкові пільги для відрахувань у пенсійні фонди. Однак у США активні вкладення на ринку капіталу і переважання пенсійних накопичень в активах домогосподарств можна пояснити не лише податковим та іншим законодавством, а й особливостями культури цієї держави.

Загалом відносини домогосподарств з іншими суб'єктами залишаються поза межами нормативно-правового регулювання, за допомогою якого держава могла б прямо впливати на фінансові процеси. Непрямими інструментами державного регулювання фінансових відносин

домогосподарств залишаються методи бюджетно-податкового регулювання [11, с. 16].

Висновки і пропозиції. Отже, державна політика підтримки домогосподарств у розвинених державах світу спрямована на їх захист і запобігання зниженню рівня життя громадян, формування механізмів стимулювання інвестиційного попиту. Втім, соціальна політика різних держав щодо домогосподарств має свої особливості. Це відображено в аналізі впровадження чотирьох моделей такої політики держав Європейського Союзу: скандинавської (соціал-демократичної), англосаксонської (неоліберальної), континентальної (корпоративної) і південно-європейської (заснованої на традиціях із великим значенням сім'ї), які спрямовані на підтримку фінансового стану домогосподарств. Їх заощадження відіграють надзвичайно важливу роль в економічних процесах, адже через дію широкого спектру інструментів інвестування вони слугують основним джерелом інвестицій, які визначають розвиток економік світу.

Україні важливо звернути увагу на активне впровадження передового досвіду зарубіжних країн у цьому напрямі. Однак це має втілюватися не в простому копіюванні політики, а у виробленні власної, яка враховує можливості державного управління та стан домогосподарств у державі, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури:

1. Кізіма Т. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії / Т. Кізіма // Інноваційна економіка. – 2013. – № 7. – С. 171–176.
2. Коваль О. Досвід соціального захисту та роль організацій в Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawngo.net/?itemid=523>.
3. Колосовська І. Сучасні підходи у реформуванні соціальної політики держави як регулятора розвитку соціальної сфери / І. Колосовська // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 43. – С. 152–158.
4. Коцюрубенко Г. Зарубіжний досвід реформування соціальної політики як передумови формування фінансових ресурсів домогосподарств / Г. Коцюрубенко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 2(45). – С. 232–236.
5. Лыткина О. Трансформация семьи и домашнего хозяйства. Опыт социо-этнологического описания / О. Лыткина // Социологические исследования. – 2008. – № 5. – С. 119–125.
6. Мітал О. Вплив державної антикризової політики на інвестиційну поведінку населення в кри-

- зових умовах / О. Мітал // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 6. – С. 92–95.
7. Можайкина Н. Социально-экономическая сущность категории «домохозяйство» / Н. Можайкина // Вісник. Міжнародний слов'янський університет. – 2008. – Т. 11. – С. 61–68.
8. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні / Є. Носова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Сер. «Економіка». – 2015. – № 2(167). – С. 73–80.
9. Прокопенко А. Державна політика боротьби з нерівністю та бідністю: міжнародний досвід та висновки для України / А. Прокопенко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 3 (26). – С. 170–179.
10. Прокопенко Л. Вступ до європейської інтеграції : [навч. посіб.] / Л. Прокопенко ; за заг. ред. М. Бойцуна, О. Рудіка, Я. Мудрого. – К. : Міленіум, 2009. – 334 с.
11. Тарасюк М. Роль та особливості функціонування фінансів домогосподарств у ринковій економіці / М. Тарасюк // Інноваційна економіка. – 2013. – № 9. – С. 11–16.
12. Франченко Л. Використання заощаджень населення в інвестування економіки країни через структури фондового ринку / О. Франченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 3(118). – С. 194–199.
13. Allianz report on the level of world welfare: the highest assets growth from 2003 to 24 September 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chromeinstant&ion=1&espv=2&ie=UTF>.
14. Piketty T. Capital in the Twenty-first Century / T. Piketty. – Harvard University Press, 2014. – 696 p.
15. Trade and Development Report // New York and Geneva. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2012_en.pdf.

Василига Н. А. Зарубежный опыт поддержки домохозяйств: государственно-управленческий аспект

В статье проанализирован зарубежный опыт государственной поддержки домохозяйств в контексте обеспечения их должного финансового положения; определены особенности выработки и реализации социальной политики в этом направлении разными державами мира; очерчены пути применения инструментов государственной политики относительно направления сбережений домохозяйств для экономического развития государств.

Ключевые слова: домохозяйства, инвестиции, экономика, бюджет, потребление, сбережения.

Vasylyha N. A. Foreign experience in households support: state management aspect

Article analyses foreign experience in the sphere of household support, specifically in context of ensuring their due financial status, demonstrates specific features of developing and implementing social support policy in this direction in various countries across the world, outlines ways of implementing government policies in regards to directing households savings towards economic development of state.

Key words: households, investments, economics, budget, consumption, economy.